

NOVÉ PUBLIKACE

Sabine Felgenhauer-Schmiedt (Hrsg.): Von Vindobona zu Vienna. Archäologisch-historische Untersuchungen zu den Anfängen Wiens. Mit Beiträgen von Judith Benedix, Hubert Emmerig, Ingeborg Gaisbauer, Alfred Galik, Isabella Greußing, Ingrid Hackhofer, Wolfgang Hahn, Andreas G. Heiss, Sabine Jäger-Wersonig, Markus Jeitler, Alarich Langendorf, Paul Mitchell, Michaela Popovtschak, Doris Schön, Wolfgang Szaivert, Kinga Tarcsay, Ursula Thanheiser, Martina Weber und Silvia Wiesinger. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich Beiheft 11. Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, Wien 2019. ISBN 978-3-903192-01-0. 420 str.

Souborem autorských studií se kolektiv badatelů vesměs mladší a střední generace pod vedením přední osobnosti rakouské středověké archeologie pokusil uchopit složitou a stále nedořešenou problematiku počátků středověké Vídně v mezidobí mezi zánikem antické Vindobony a rozvojem vrcholně středověké Vídně od poloviny 12. století. Vznikl tak mezník, ze kterého se může odvinout další výzkum. Kniha je výsledkem dvouletého badatelského projektu „Von Vindobona bis Vienna“ podporovaného zejména Jubilejním fondem Rakouské národní banky.

První poznatky o postantickém osídlení Vídně jsou do značné míry spjaty s nestorem dolno-rakouské archeologie, Herthou Ladenbauer-Orel (1912–2009). Kritické zhodnocení výsledků jejích výzkumů z 60. let minulého století v mýtickém jádru raně středověkého osídlení kolem kostela sv. Ruprechta z pera I. Gaisbauer, M. Jeitlera, D. Schön a A. Langendorfa však neprokázalo jiné osídlení než antické a vrcholně středověké z 2. čtvrtiny 12. století. Podmínky výzkumu v rachotu zemních strojů a embryonálního stavu metodiky dokumentace umožnily vytěžit z dnešního pohledu jen minimum informací. Bohužel příslušné dílčí studie, bohaté na fotografickou dokumentaci, postřádají celkový plán výzkumů zmíněné archeoložky v plánu města (Sterngasse 5 a 7, Judengasse 5, Ruprechtsplatz 4 a 5). Také detailní vyhodnocení historicko-topografického vývoje bloku domů zvaného Berghof mezi ulicemi Hoher Markt, Judengasse, Sterngasse a Marc Aurel Straße, jakož i domu Judengasse 16 jižně kostela sv. Ruprechta z pera M. Jeitlera zopakovalo známý stereotyp – po pozdní antice následovaly až vrcholně a pozdně středověké sídlištní aktivity (první zpráva 1311).

Historické bádání z 40.–70. let minulého století (zejména A. Klaar, K. Oettinger) lpělo na představách o nepřetržitém vývoji Vídně od římského období a jejím centrálním významu již v raném středověku, kdy mělo pokračovat osídlení v prostoru císařskou armádou opuštěného tábora. Soudobý náhled na celou problematiku představila stručná stať D. Schön i podrobné vyhodnocení z pera této autorky a I. Gaisbauer. Podle něj se do zděných hradeb castra v pozdní antice stáhlo redukované osídlení ze zanikajících civilních sídlišť v okolí. Definitivně byl celý areál opuštěn v 1. třetině 5. století. Z období raného středověku byly především pod chrámem sv. Štěpána (vně tábora) doloženy kostrové hroby datovatelné od 9./10. do počátku 11. století a ve vrcholně středověkých vrstvách se vyskytují zlomky keramiky zhruba z téže doby; výjimečný nález představuje spona z raného 9. století z ulice Bognergasse. Zcela chybí soudobé sídlištní struktury – lze hovořit jen o sporadickém využívání sledovaného území.

Skutečný rozmach osídlení lze klást až do 2. poloviny 12. století, kdy dochází k parcelaci a vzniku domovní zástavby, dřevěné i zděné. Tehdy snad postavili svoji první rezidenci Babenberkové, jejíž součástí má být zejména zeď v ulici Heidenschuss. Základní půdorysné struktury se ustavily patrně až kolem roku 1200. Osídlení provázely zděné kostely (Sv. Petr, sv. Ruprecht, sv. Štěpán) zčásti s počátky již před polovinou 12. století (sv. Petr). Vně hradeb někdejšího římského tábora zakládá r. 1155 vévoda Jindřich II. klášter skotských benediktinů.

Nálezový soubor z výzkumů z výše uvedených lokalit kolem kostela sv. Ruprechta vyhodnotila I. Gaisbauer. Většina nálezů není stratifikována, část je jen hrubě umístěna v stratigrafickém sledu (např. „nad požárovou vrstvou kolem 400“). Všechny „typické“ zlomky jsou slovně popsány a zařazeny do základních typologicko-morfologických a materiálových skupin. Zásadní význam má nevelký soubor grafitové keramiky nezpochybnitelně pocházející z raného středověku, autorkou kladený do 9./10. stol. Vykazuje podobnosti s keramickými nálezy z Mautern, kde jsou k dispozici data ¹⁴C

z raně středověkých hrobů a sídlištního soujámí; rámcově jde o keramiku 9. a 10. století. Nedávno publikovaný soubor keramiky ze sídliště Pellendorf/Gaweinstal asi 40 km severně od Vídně podpořil tezi, že grafitová keramika specifických tvarů a výzdoby se v Dolním Rakousku vyskytuje v lokalitách při Dunaji ovládaných Franky, zatímco severněji se ve významné míře rozšířila produkce známá z velkomoravského prostředí, včetně mikulčického, blučinského, a dokonce pomoravského výrobního okruhu, přičemž grafitová hrncina zde chybí (Kühtreiber 2019). Lze se domnívat, že toto území představovalo periferii mocenského a ekonomického prostoru mojmírovské Moravy přinejmenším v její vrcholné fázi. Časově následné nálezy náležejí vesměs pozdnímu 12. a 13. století.

Střízlivé revizi byl M. Jeitlerem a D. Schön podroben také kostelík sv. Ruprechta, tradičně považovaný za nejstarší kostel Vídně, což autoři svým výzkumem nezpochybnili. Nejstarší části jednoduchého kostelníka nelze klást před 2. čtvrtinu 12. století, patrocinium snad souvisí s dunajskou přepravou soli. Svatyně se spolu se Sv. Petrem a P. Marií am Gestade uvádí jako „capella“ podřízená faře sv. Štěpána.

Další pozornost je věnována jinému místu spojenému s počátky Vídně, kterým je Kienmarkt (M. Jeitler, D. Schön). Název naznačuje, že šlo o tržiště, kde se prodávalo také *Kienholz*, smolnaté dřevo. Nejvýznamnější stavbou zde byl nepochybně Dvůr sv. Trojice. Šlo o prominentní oblast z hlediště skladby vrcholně středověkého obyvatelstva, avšak teorii H. Ladenbauer-Orel o raně středověkém tržišti je třeba také odkázat do říše bájí. V následující kapitole se I. Gaisbauer (a v jiné kapitole I. Greussing a J. Benedix) zabývají otázkou využití římských pozůstatků ve středověku, což také vyznívá víceméně negativně.

V hodnocení eventuálního postavení Vídně jako sídla centrálního významu zastává I. Gaisbauer jednoznačně odmítavé stanovisko pro dobu před koncem 11. století; raně středověká keramika mohla být do mladších situací přemístěna v rámci navážek ze zatím neznámého sídliště. Pobyt člověka v postantickém období dokládají hlavně jednotlivé hroby od 5. století, posléze se od 7./8. století v širším prostoru Vídně rozvíjí avarské osídlení s několika pohřebišti.

Velká pozornost je věnována otázce tzv. černé vrstvy (*dark earth*, *Schwarzerde*), a to samostatnou stáří z pera I. Gaisbauer, A. G. Weisse, M. I. Popovtschak, U. Thannheiser, M. Webera a S. Wiesinger. Metodické úvahy I. Gaisbauer zohledňují problematiku postdepozicičních procesů, infiltrací apod., které ovlivnily skladbu a datování vrstvy, resp. souvrství vytvořeného během časové přerwy na troskách římských staveb před rozmachem vrcholně středověkého osídlení. Proces poznání tvorby těchto uloženin, obsahujících vesměs silně fragmentovaný materiál doby římské, ale i pozdějších staletí, není stále dostatečně objasněn. V osmi zkoumaných lokalitách byly z této homogenizované uloženiny odebrány paleobotanické vzorky, které věrně odrážejí nepřehledné množství procesů, kterým byly dotyčné uloženiny postiženy. Různorodé složení a možnost sekundárních zásahů prozrazuje i archeozoologická analýza, která přinesla např. hojné doklady konzumace ryb. V zásadě však šlo zánikovou vrstvu nepochybně pokrytou v raném středověku vegetací. Užitečný je také katalog lokalit z období 5.–12. století na území města (P. Mitchell).

Do knihy byla zařazena také vyčerpávající studie kolektivu autorů (H. Emmerig, I. Gaisbauer, I. Hackhofer, W. Hahn, S. Jäger-Wersonig, M. Jeitler, P. Mitchell, W. Szaivert, K. Tarcsay), vyhodnocující část záchranného výzkumu v prostoru Salvatorgasse 12, vyvolaného stavbou podzemních garáží (2005–2006). Předmětem studie je období od antiky do počátků vrcholného středověku. Jde o první takto zpracovaný plošný, moderně vedený výzkum (250 m²) s kvalitní stratifikací o mocnosti až kolem 3,2 m, umožňující detailně poznat vývoj lokality od pozdní antiky do vrcholného středověku s významným dopadem na objektivní poznání vývoje Vídně v tomto období. Byl progresivně veden metodou „single context“, součástí vyhodnocení je i Harrisova matice a zní odvozené přehledné fázování časoprostorového vývoje. Doklady antických aktivit, poměrně skromné (sídlištní jáma, sloupové jámy, zpevněná cesta), zde překryla *dark earth*. Středověké období, projevující se vrstvami včetně podlahových úprav z přemístěné spraše, sloupovými i jinými sídlištními jámami, zahrnuje pět horizontů. První umožňují datovat sporadické nálezy keramiky ještě do 11. století; osídlení pokračuje plynule do vrcholného středověku. Všude se vyskytují jak starší rezidua, tak mladší zlomky rámcově z 13. století. Je zajímavé, že zcela chybí v českých zemích běžné „suterény“ dřevěných domů, které jsou však nejen ve Vídni, ale i obecně v Rakousku velmi vzácné. Přitom je hladina

spodní vody ve Vídni dostatečně nízkou, aby bylo hloubení sklepů možné. V horizontu 4, tedy v pokročilém 12. století, převrstvila starší sídlištní pozůstatky jílovito-písčítá vrstva. Autor (P. Mitchell) uvažuje o souvislosti s proměnami Vídně na konci 12. století, případně lokálními proměnami parcelace a následnou výstavbou zděných a hrázděných domů.

Středověká keramika (I. Gaisbauer) byla výběrově zpracována metodikou, která již není v naší středověké archeologii běžná. Byly stanoveny a slovně popsány keramické typy (s důrazem na okraje), k nim pak přiřazeny typické fragmenty. Následně byla charakterizována keramika v jednotlivých časových horizontech s výčty počtu fragmentů, typů a zastoupených materiálových tříd. Text postrádá odkazy na obrázky, konkrétní nálezy je na obrázcích třeba dohledávat pomocí vyznačených horizontů a inventárních čísel, zahrnujících číslo příslušné stratigrafické jednotky. Podobně konzervativně působí také katalog slovně popsanych vybraných jedinců. Kvantifikační ani přírodovědné analýzy nebyly uplatněny.

Mezi 40 středověkými keramickými zlomky se v 3. horizontu (MA3, 11./12. století) objevil neobvyklý jedinec – z několika fragmentů rekonstruovatelná horní část hrnce, kterou I. Gaisbauer právem považuje za import. Nádoba raně středověké výrobní tradice neobsahuje grafit, charakterizuje ji nízkou vytaženou okraj bez výzdoby a dvě vlnovky nad horizontálními žlábkami. Autorka zařadila nález do přelomu 9./10. století, přičemž nadhodila dvě analogie – fragment velkomoravské nádoby z Brna-Lišně se zcela odlišným okrajem (Staňa 1994, Abb. 9: 8) a okraj z velké skupiny (typu) tzv. límcovitých okrajů z „pražského suburbia“ (Tomková et al. 1994, Taf. 1B: S10 – první zleva). Obě analogie nejsou podle mého názoru vybrány vhodně. Zmíněný vídeňský okraj nepochybně pochází ze slovanského území severně nebo severovýchodně Rakous; jeho přesnou provenienci nelze přesně stanovit, okraj je třeba považovat již za vzhůru vytažený, tedy mladohradištní, každopádně mladší než počátek 10. století. Velikost dochované části zmíněné nádoby naznačuje, že nejde o reziduum, ale tvar současný se vznikem příslušné stratigrafické jednotky. Bohužel fragmentarizace také nebyla při vyhodnocování keramiky brána v úvahu. Podobně s důrazem na slovní popis byla vyhodnocena i pozdně antická keramika, pozitivem jsou odkazy na tabulky (I. Hackofer).

Součástí publikace výzkumu je vyhodnocení nálezů převážně dutého skla; z blíže neurčitelné doby v rámci římského osídlení pocházejí doklady jeho výroby. Ojedinelé středověké zlomky mohou náležet nejdříve 12./13. století. Soubor kovových nálezů je poměrně chudý. Předměty z období antiky snad naznačují místní výrobu (zlomky železných plechů, struska). Na rozdíl od středověkých fragmentů, jejichž frekvence výskytu je podstatně nižší, jsou publikovány graficky, aniž byly předtím zbaveny rzi. Relativně nejvíce byly zastoupeny železné předměty až v horizontech MA 4 a MA 5. Také zde se vyskytují doklady výroby v podobě strusky.

Poslední kapitola před závěrečným zhodnocením se zabývá otázkou opevnění římského tábora ve vztahu k fortifikaci babenberského hradu z 12. století (P. Mitchell). Zásadní otázkou je využití římského období ve středověku. Hradba byla ještě ve vrcholném středověku viditelná, některé části byly obnoveny (např. dvě brány), místy sloužila např. také jako parcelní hranice. Babenberská falc v západní části někdejšího tábora byla opevněna novou románskou zdí, probíhající zčásti paralelně s antickou hradbou. Na druhé straně některé významné kostely vznikaly mimo obvod antického opevnění (sv. Štěpán). Nicméně stav a eventuelní pozdější využití římské hradby jsou stále poznány velmi nedostatečně. Stať je bohužel jen nedostatečně vybavena plány, které by ukázaly zjištěné úseky římské hradby s vyznačením prvotního sídla Babenberků, případně úseky opevnění, které byly ve středověku obnoveny.

V závěru se I. Gaisbauer zamýšlí nad přístupem následných generací k využívání římského stavebního dědictví na příkladu Vídně. Škála je široká: od ignorace přes změnu účelu až po cílené využití, těchto případů však není mnoho. Každopádně je však Vídeň příkladem několikasetletého jen občasného využívání někdejšího římského areálu (zejména v 9.–10. stol.), rozmach a opětovné nabytí centrality lze klást až do pokročilého 12. století. Idea prostorového uspořádání vrcholně středověkého města však nebyla se strukturou antického tábora-města slučitelná.

Recenzované dílo lze přes některé nedostatky hodnotit kladně, zejména v kontextu rakouské městské archeologie.

Rudolf Procházka

Literatura

- Kühnreiter, K. 2019:* The pottery from the early medieval settlement at Pellendorf/Gaweinstal (Lower Austria) and its relationship to the Great Moravian sites on the River March. *Archeologické rozhledy* 71, 435–474.
- Staňa, Č. 1994:* Die Entwicklung der Keramik in Mittelmähren von 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts. In: Č. Staňa Hrsg., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I*, Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 265–286.
- Tomková, K. – Bartošková, A. – Boháčová I. – Čiháková, J. – Hrdlička, L. 1994:* Zum gegenwärtigen Stand des Studiums der frühmittelalterlichen Keramik im Mittelböhmen. In: Č. Staňa Hrsg., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice I*, Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 165–181.

Jerzy Piekalski – Krzysztof Wachowski (eds.): Rytm rozwoju miasta na kulturowym pograniczu. Studium strefy placu Nowy Targ we Wrocławiu. *Wratislavia Antiqua* 23. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2018. 1216 str.

Olbřímí, do dvou svazků rozdělená publikace okamžitě vzbuzuje respekt. Přináší komplexní vyhodnocení rozsáhlého terénního výzkumu, uskutečněného v letech 2010–2012 ve Vratislavi na náměstí Nový trh (Nowy Targ). Exkavaci o rozsahu ca 40 arů, vyvolanou výstavbou podzemních garáží, provedl Institut archeologie Vratislavské univerzity, na stejném pracovišti vznikla i monografie. Což vysvětluje těžko uvěřitelnou skutečnost, že vůbec existuje komplexní publikace tak velkého výzkumu, nadto vydaná v odstupu pouhých šesti let po skončení terénní fáze. Uvedené pracoviště disponuje patričním technickým zázemím a širokým týmem pracovníků schopných na vysoké úrovni zvládnout nejen náročné terénní akce, ale i veškeré laboratorní zpracování. Protože Institut je stabilně financován ze státních zdrojů jako součást univerzity, je možné načas polevit z terénní činnosti pro potřeby vyhodnocení jednoho z největších archeologických výzkumů, který kdy ve střední Evropě proběhl v městském jádru. Ovšem ani to není samozřejmou zárukou vzniku solidní publikace, klíčovou podmínkou je kontinuita, resp. zkušenost.

Z pedagogů archeologie Vratislavské univerzity se postupně stali manažeři sestavování a vedení funkčních autorských kolektivů monografií náročných terénních výzkumů. Mnoho důležitých úkolů zadávají jako magisterské a doktorské práce, řadu podstatných kapitol ovšem přidělují sami sobě. Profesori J. Piekalski a K. Wachowski se přitom doplňují. První z nich se specializuje na městskou profánní architekturu a urbanismus ve vrcholném a pozdním středověku, druhý vyniká znalectvím mnoha druhů drobné hmotné kultury. Tento publikační model na vratislavské univerzitě funguje už dvacet let. Ostatně zahajující svazek řady *Wratislavia Antiqua*, věnovaný komplexnímu vyhodnocení odkryvu jedné parcely měšťanského domu ve Vratislavi (*Buško – Piekalski eds. 1999*), je prototypem nyní předloženého opusu, který ve svém rozsahu nemá ve střední Evropě srovnání. Patří k němu ještě dvě dříve vydané knihy, relativně útlé, ale důležité. Základem obou je komplexní prezentace určitých druhů z obrovského spektra movitých nálezů, které poskytl výzkum na náměstí Nový trh. Jedna je koncipovaná jako široká srovnávací studie tzv. světských odznaků (*Sawicki 2014*), druhá je komentovaným katalogem kovových oděvních prvků, hlavně přezek a ozdobných nášivek (*Sawicki 2017*).

Výzkum na náměstí Nový trh dvojím způsobem zásadně rozšířil obzory poznání středověkého města. Nejenže přinesl mimořádně velké množství ukázek drobné hmotné kultury, ale klíčovým způsobem posunul představu o urbanismu a stavební kultuře Vratislavi v období vzniku institucionálního města, tzn. ve 13. století. V bloku kapitol o sídelním a architektonickému vývoji má zásadní autorský podíl J. Piekalski, vyhodnocení písemných pramenů se zhostil historik M. Goliński. Z dendrodát získaných při exkavaci a z písemných pramenů vyplývá, že totální změna zkoumaného prostoru nastala v 60. letech 13. století. Do té doby hustě zastavěnou plochu, jejíž sídelní osnovu určovaly cesty s dřevěným povrchem, nahradilo rozsáhlé náměstí. Změna proběhla plánovitě, třebaže jejím